

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЩОДО ОХОРОНИ ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ

СУББОТЕНКО Олександр Сергійович - здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.9

Стаття посвящена вопросам международных стандартов охраны чести и достоинства личности. Подробно рассмотрены международно-правовые договора, которые закрепляют право на честь и достоинство личности. Отдельное внимание уделено вопросу международных стандартов уважения чести и достоинства детей и особенностям установления стандартов уважения к достоинству человека, независимо от его генетических характеристик.

Ключові слова: *честь, гідність, кримінально-правова охорона, зарубіжний досвід.*

Сучасне галузеве законодавство і право виходять з того, що загальновизнані принципи, норми та стандарти міжнародного права є складовою частиною чинного національного законодавства та невід'ємною частиною правової системи в цілому. Як вказує М. В. Буроменський, пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права був проголошений ще в Декларації про державний суверенітет України 1990 р. [1, с. 77]. Тому у випадках конкуренції норм міжнародного та національного права перевага віддається нормам міжнародного права: якщо міжнародний договір було належним чином ратифіковано законодавцем і ним передбачено інші правила чи процедури, ніж ті, що передбачені законами України, застосуванню підлягають саме норми міжнародного права. Цей принцип спирається на той факт, що сучасна право-

ва держава, сучасне суспільство не можуть існувати поза межами світової спільноти, повинні підтримувати його ідеї щодо спільного майбутнього. Якщо Україна взяла на себе зобов'язання в частині виконання міжнародних договорів чи угод, це повинно бути узгоджено з законодавством національним. Не є виключенням з цього правила і застосування норм та виконання приписів, якими передбачено захист честі та гідності, тому доцільно детально зупинитися на провідних міжнародних стандартах (нормах), що регулюють сферу захисту цих, одних з найбільш важливих та невід'ємних, прав людини і громадянина.

Більшість науковців предметом дослідження яких виступають права людини і громадянина, дотримується позиції, що всі права людини можна умовно поділити на соціально-економічні, політичні, культурні, особисті права, права з приводу захисту інших прав та свобод, а також на загальні і спеціальні [2, с. 55]. При цьому основні права та свободи закріплені на рівні Конституції, чим укріплюють гуманістичні ідеали суспільства, обмежують владу і захищають людину від свавілля.

Право на захист своєї честі і гідності, поряд з іншими правами і свободами, такими як право на життя, право на свободу та особисту недоторканність, право на недоторканність приватного життя та житла, особисту і сімейну таємницю, таємницю листування, телефонних переговорів, поштових, телеграфних та інших повідо-

мень; свободу пересування і вибору місця перебування; свободу слова, думки, совісті і релігії; свободу вибору національності і мови спілкування, відносяться до категорії основних особистих прав та регулюються цивільним законодавством і лише за порушення окремих з них може наставати кримінальна відповідальність.

Розглядаючи питання про розміщення норм, якими передбачено захист честі та гідності у міжнародно-правових документах, слід вказати, що вони там займають особливе місце. Так, преамбулою Загальної Декларації прав людини (далі – Декларація), прийнятої і проголошеної резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 визнається, «що визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру» [3]. При цьому окремими нормами зазначається, що «всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах» (ст. 1 Декларації), ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання (ст. 5 Декларації), кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави (ст. 22 Декларації) [3].

Положення вказаних норм дають підстави зробити висновок, що людська гідність, поряд з іншими невід'ємними правами – право на життя, право на свободу та особисту недоторканність тощо виступає в якості основи, яка сприяє його гармонійному розвитку суспільства та вказує на цінність кожної окремої людини як його невід'ємної частини. Саме наявність у людини честі та гідності лежить в основі виділення всіх інших прав і свобод: економічних, соціальних, культурних, громадянських та політичних. Це підтверджується нормами інших міжнародних документів, зокрема, положеннями Міжнародного

Пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного Пакту про громадянські і політичні права, які були прийняті Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року та ратифіковані Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19 жовтня 1973 року [4].

У преамбулі Міжнародного Пакту про економічні, соціальні і культурні права вказується, що «держави, які беруть участь у цьому Пакті, беручи до уваги, що відповідно до принципів, проголошених Статутом Організації Об'єднаних Націй, визнання гідності, властивої всім членам людської сім'ї, та рівних і невід'ємних прав їх є основою свободи, справедливості і загального миру, визнаючи, що ці права впливають з властивої людській особі гідності, визнаючи, що згідно із Загальною декларацією прав людини ідеал вільної людської особи, вільної від страху та нужди, можна здійснити, тільки якщо будуть створені такі умови, за яких кожен може користуватися своїми економічними, соціальними і культурними та політичними правами, беручи до уваги, що за Статутом Організації Об'єднаних Націй держави зобов'язані заохочувати загальне поважання і додержання прав і свобод людини, беручи до уваги, що кожна окрема людина, маючи обов'язки щодо інших людей і того колективу, до якого вона належить, повинна добиватися заохочення і додержання прав, визнаних у цьому Пакті, погоджуються ...» [4].

Практично дослівно сформульовано і преамбулу Міжнародного Пакту про громадянські і політичні права: «Держави, які беруть участь у цьому Пакті, беручи до уваги, що відповідно до принципів, проголошених Статутом Організації Об'єднаних Націй, визнання гідності, властивої всім членам людської сім'ї, та рівних і невід'ємних прав їх є основою свободи, справедливості і загального миру, визнаючи, що ці права впливають з властивої людській особі гідності, визнаючи, що згідно із Загальною декларацією прав людини ідеал вільної людської особи, яка користується громадянською і політичною свободою і свободою від страху та нужди, можна здійснити, тільки якщо будуть створені такі умови, за яких кожен

може користуватися своїми економічними, соціальними і культурними правами, так само, як і своїми громадянськими та політичними правами, беручи до уваги, що за Статутом Організації Об'єднаних Націй держави зобов'язані заохочувати загальне поважання і додержання прав і свобод людини, беручи до уваги, що кожна окрема людина, маючи обов'язки щодо інших людей і того колективу, до якого вона належить, повинна добиватися заохочення і додержання прав, визнаних у цьому Пакті, погоджуються ...» [4].

Текст преамбул вищезгаданих міжнародних документів підтверджує той факт, що лише людина, яка має «гідність людської особи», здатна та має право користуватися економічними, соціальними і культурними та політичними правами, які забезпечуються державою. Тільки особа, що досягла певного рівня соціального розвитку, гідна мати певні права та виконувати обов'язки, що виникають поряд з ними. Зокрема, відповідно до ст. 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, «Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на освіту. Вони погоджуються, що освіта повинна спрямовуватись на повний розвиток людської особи та усвідомлення її гідності і повинна зміцнювати повагу до прав людини і основних свобод. Вони, далі, погоджуються в тому, що освіта повинна дати можливість усім бути корисними учасниками вільного суспільства, сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма націями і всіма расовими, етнічними та релігійними групами і сприяти роботі Організації Об'єднаних Націй по підтриманню миру» [4]. А у ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права міститься вказівка на те, що «нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або принижуючому гідність поведженню чи покаранню. Зокрема, жодну особу не може бути без її вільної згоди піддано медичним чи науковим дослідкам» [4].

Останнє положення закріплено також у Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покаран-

ня, ратифікованої Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 3484-XI від 26 січня 1987 року, де вказано, що «визнання рівних і невід'ємних прав усіх членів людської спільноти є основою свободи, справедливості й загального миру», вказані права «впливають із гідності, властивой людській особі» і «беручи до уваги зобов'язання держав згідно зі Статутом, зокрема статтею 55, сприяти загальній повазі та додержанню прав людини й основних свобод, враховуючи статтю 5 Загальної декларації прав людини та статтю 7 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права, які передбачають, що нікого не може бути піддано катуванню та жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню» держави-учасниці погоджуються на дотримання прав людини.

Цим положенням стверджується, що оскільки людина володіє гідністю незалежно від своєї дійсної соціальної цінності, вона має право на її повагу з боку оточуючих. Жодні обставини (навіть обтяжуючі відповідальність та покарання) не можуть служити підставою для приниження людської гідності, в тому числі обвинувачення у вчиненні або вчинення особою злочину будь-якої тяжкості.

Положення про неможливість приниження гідності особи незалежно від її статусу (підозрюваний, засуджений тощо) одержало в ряді міжнародно-правових актів пряме закріплення. Так, пряма вказівка на те, що всі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне поведження і повагу гідності, властивой людській особистості міститься, наприклад, у ст. 10 Пакту про громадянські і політичні права – «нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або принижуючому гідність поведженню чи покаранню. Зокрема, жодну особу не може бути без її вільної згоди піддано медичним чи науковим дослідкам» [4], ст. 3 (Заборона катування) Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод – «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню або покаранню» [5] тощо.

Основні ж загальні принципи поведіння з особами, щодо яких було обрано запобіжний захід або призначено покарання (ув'язнені або затримані тощо), закріплено у Мінімальних стандартних правилах поведіння з в'язнями (резолюція ООН № 663 СІ (XXIV) від 31 липня 1957 року). Вказані правила вперше були сформульовані у збірнику правил запропонованому Міжнародною кримінальною і пенітенціарною комісією та схвалені Лігою Націй у 1934 році. У якості основних принципів при поведінні з в'язнями (ув'язненими) вказується: на заборону дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігійних, політичних та інших переконань, національного або соціального походження, майнового стану, сімейного становища або соціального стану (ч. 1 ст. 6); на необхідність поваги до релігійних переконань та моральних засад (ч. 2 ст. 6) [6]. У ст. 65 Правил окрема увага звертається на те, що «поведіння з ними повинно зміцнювати в них відчуття власної гідності та усвідомлення своєї відповідальності» [6]. Положення щодо поваги гідності правопорушника поширюються і на випадки призначення йому покарання не пов'язаного з позбавленням волі, про що вказано у Мінімальних стандартних правилах Організації Об'єднаних Націй у відношенні заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) (прийняті Резолюцією № 45/110 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 року). Так у п. 3.9 вказано, що «на всіх стадіях забезпечується повага людської гідності правопорушника, до якого застосовуються не пов'язані з тюремним ув'язненням заходи» [7].

Розглядаючи питання міжнародних стандартів щодо поваги честі та гідності, слід зазначити, що поряд з гідністю людини взагалі, окремими міжнародно-правовими актами закріплено вказівку на необхідність поваги гідності дітей. На наш погляд, це пов'язано, по-перше, з тим, що нерідко виникає питання про те, що лише соціально зріла особа, яка здатна усвідомлювати себе як окремий індивідум, може вважатися особистістю і користуватися всіма правами, що надаються державою (суспільством).

По-друге, з тим, що діти мають право на особливу турботу і допомогу. Як вказується у Преамбулі Конвенції про права дитини (далі – Конвенція), яку ратифіковано Постановою ВР № 789-ХІІ від 27 лютого 1991 року, згідно з Декларацією прав дитини, «дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження» [8].

Вказані положення конкретизовано у ч. 1 ст. 19 Конвенції: «Держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поведіння та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину» та ч. 1 ст. 23: «держави-учасниці визнають, що неповноцінна в розумовому або фізичному відношенні дитина має вести повноцінне і достойне життя в умовах, які забезпечують її гідність, сприяють почуттю впевненості в собі і полегшують її активну участь у житті суспільства» [8]. При цьому на країни-учасниці Конвенції покладено обов'язок не просто піклуватися про дітей, але створити для них такі умови, за яких можна було б говорити про їх фізичну та психічну захищеність незалежно від їх віку.

Міжнародно-правовими актами вказується також на те, що діти мають можливість користуватися особливою повагою та турботою, навіть у випадку вчинення нею правопорушення. Держави-учасниці забезпечують, щоб: жодна дитина не піддавалась катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або принижуючим гідність видам поведінки чи покарання (п. (а) ст. 37 Конвенції); мало місце гуманне ставлення до кожної позбавленої волі дитини і повагу до гідності її особи з урахуванням потреб осіб її віку (п. (с) ст. 37 Конвенції) [8].

Загальновизнаним є право кожної дитини, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство, звинувачується

або визнається винною в його порушенні, на таке поведіння, що сприяє розвитку у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві (ч. 1 ст. 40 Конвенції) [8].

Вказане свідчить про те, що міжнародно-правові акти визначають гідність особистості як одну з найвищих людських властивостей та соціальних цінностей, при цьому гідність належить людині від її народження та є джерелом всіх інших прав і виражається у визнанні за людиною цінності як істоти, наділеної розумом та волею, незалежно від того, що вважає сама людина про себе і як її оцінюють оточуючі.

Питання про «право на захист честі та гідності» набуває додаткової актуальності також у зв'язку з розвитком біомедичних та біологічних наук, зокрема, генетики та генної інженерії. Зокрема, занепокоєння викликає стрімкий розвиток технологій клонування. У пункті 11 Віденської Декларації і Програми дій, прийнятої ще 25 червня 1993 на Другій Всесвітній конференції з прав людини наголошувалося, що «прогрес в деяких областях, особливо в біомедичних і біологічних науках, а також у галузі інформаційних технологій, може мати потенційно негативні наслідки для недоторканості, гідності та прав людської особистості, і закликає здійснювати міжнародне співробітництво з метою забезпечення повної поваги прав та гідності людини у цій сфері, що знаходиться в центрі уваги всього людства» [9]. Закріплення цього положення дало підстави відносити питання про біологію та генетику до предмету міжнародного права. У подальшому, після тривалого обговорення цієї світової проблеми, з метою врегулювання відносин у галузі біоінженерії та генетики, 11 листопада 1997 року було прийнято Загальну декларацію про геном людини та права людини [3], яка була першим загальноновизнаним правовим актом у галузі біології. Прийняття цього акту обґрунтовується тим, що у зв'язку з розвитком генної інженерії виникає безліч питань, які торкаються лікарської етики:

проведення досліджень та маніпуляцій з генетичними матеріалами та клітинами людини тісно пов'язано з взяттям зразків біологічних матеріалів. Такі матеріали необхідні як для діагностичних досліджень, так і для створення генетично модифікованих організмів, тканин або органів шляхом молекулярного клонування. При цьому в організм людини може вводиться генетичний матеріал власного або чужорідного походження з метою корекції патологічних проявів його геному чи інших способів генотерапії; які торкаються інтересів як особи, що досліджується чи піддається лікуванню, так і її родичів і нащадків.

Дослідження геному конкретної людини дозволяє виявити генетичні хвороби та аномалії, які передаються з покоління в покоління. А інформація щодо захворювання людини може призвести до її викривлення чи взагалі дискримінації окремих осіб або груп осіб на основі отриманої про них генетичної інформації. У таких випадках виникає небезпека приниження гідності людини, що потребує розробки заходів щодо запобігання таким проявам та протидії ним. У зв'язку з цим, у преамбулі Загальної декларації про геном людини та права людини вказується, що «наукові дослідження по геному людини та практичне застосування їх результатів відкривають безмежні перспективи для поліпшення здоров'я окремих людей і всього людства, підкреслюючи водночас, що такі дослідження повинні ґрунтуватися на всебічній повазі гідності, свобод і прав людини, а також на заборону будь-якої форми дискримінації за ознакою генетичних характеристик» [3]. Крім цього, у ст. 2 Декларації йдеться про те, що «кожна людина має право на повагу її гідності і її прав, незалежно від її генетичних характеристик. Така гідність беззаперечно означає, що особистість людини не може зводитися до її генетичних характеристик, і вимагає поваги її унікальності та неповторності.

Декларація по-новому розкриває проблему забезпечення охорони та захисту честі та гідності особи та окреслює коло питань, пов'язаних з дотриманням поваги до гідності людини, незалежно від її генетичних характеристик.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена питанням міжнародних стандартів охорони честі та гідності особи. Докладно розглянуті міжнародно-правові угоди, що закріплюють право на честь та гідність особи. Окрему увагу приділено питанню міжнародних стандартів щодо поваги честі та гідності дітей та особливостям встановлення стандартів поваги до гідності людини, незалежно від її генетичних характеристик.

SUMMARY

The article is devoted to international standards of securing honour and dignity of a person. It reviews international-legal agreements that establish the right for honour and dignity of a person. A separate attention is paid to the issue of international standards of securing honour and dignity of children and peculiarities of establishing standards of securing honour and dignity of a person regardless of his/her genetic characteristics.

Висновки:

1. У міжнародному праві коло відносин, які спрямовані на забезпечення поваги честі та гідності особи віднесено до сфери регулювання як цивільного, так і кримінального національного законодавства, що дає підстави стверджувати про універсальність норм міжнародного права: вони хоча і не мають імперативного характеру, спрямовують діяльність національного законодавця на дотримання міжнародних стандартів у цій сфері.

2. Міжнародно-правові акти, якими визначаються стандарти щодо охорони та захисту честі та гідності, визначають гідність особистості як одну з найвищих людських властивостей та соціальних цінностей, при цьому гідність належить людині від її народження та є джерелом всіх інших прав і виражається у визнанні за людиною цінності як істоти, наділеної розумом та волею, незалежно від того, що вважає сама людина про себе і як її оцінюють оточуючі.

Література:

1. Міжнародне право: Навч. посібник / За ред. М. В. Буроменського – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 336 с.

2. Хальота А.І. Класифікація конституційних особистих прав і свобод людини та громадянина // Право України. - 2000. - №8. - С. 55-58.

3. Загальна декларація прав людини : Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015/print1360158881064154.

4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042/print1360158881064154.

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004/print1360158881064154.

6. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями : Правила, Міжнародний документ від 30.08.1955 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_212.

7. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй у відношенні заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) : Правила, Резолюція, Міжнародний документ від 14.12.1990 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_907.

8. Конвенція про права дитини : Конвенція, Міжнародний документ від 20.11.1989 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

9. Венская декларация и Программа действий: Декларация, принята на Всемирной конференции по правам человека 25.06.1993 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_504.